

Magyar menekültek hazatérése Svájcban 1956 után

A hazatérés okai és interpretációi a propaganda-hadjáratban

1956 októberében arról értesült a világ közvéleménye, hogy népfelkelés rázta meg Budapestet.¹ A Szovjetunió rövid időn belül beavatkozott, és novemberben leverte a szovjet megszálló csapatok távozását és a többpártrendszer helyreállítását követelő forradalmat. A következő hetekben több mint 200 ezer magyar hagyta el az országot Ausztrián és Jugoszlávián keresztül, kihasználva, hogy ideiglenesen ezekben a napokban viszonylag könnyen át lehetett jutni a nyugati és a déli határszakaszra.² Több nyugati ország komoly logisztikai és anyagi erőfeszítéseket tett a menekülő szabadságharcosok és civilek befogadása, majd a társadalomba történő tartós beilleszkedése érdekében. A nagyvonalúság hulláma elérte Svájcot is, amely több mint tízezer menekült feltétel nélküli befogadását vállalta.³

Miközben a befogadó nyugati országok és a legfőbb menekültügyi segélyszervezetek igyekeztek biztosítani a menekültek számára a lehető legjobb ellátást, a Magyar Népköztársaság kormánya arra ösztönözte az országot elhagyókat, hogy térjenek haza. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága szerint 18 220-an tettek eleget a magyar kormány felhívásának, és tértek vissza Magyarországra 1960 júniusáig. A hazatértek aránya az 1956–1957-ben kivándoroltak közel 10%-át teszi ki.⁴ A Magyarországra visszatértek létszáma azonban ennél minden bizonnyal nagyobb volt a titkos – azaz a diplomáciai külképviseleten nem regisztrált –, valamint a számításból kihagyott, 1960 utáni hazatérések következtében. A vizsgált időszakban egyfajta

1 Ennek a tanulmánynak a megírására a Svájci Nemzeti Kutatási Alap által támogatott budapesti és párizsi kutatóút (FNS, doc.mobility: n° 161721) keretében nyílt módomból. Ezúton szeretnék köszönetet mondani doktori értekezésem témavezetőjének, Alain Claviennnek, a Fribourgi Egyetemen oktató kollégáimnak és Kecskés D. Gusztávnak az észrevételeikért.

2 A pontos számadatokról lásd: Hidas, 2009. 233. (Table 10. 4: Hungarian Refugees: Overall Movements and Situation, October 1956–June 1960. A táblázat forrása: *Report of the Statistical Office of the United Nations High Commissioner for Refugees*. National Archives, Canada, RG 25, 86-87/336, Volume 160, File 5475-EA-4-40.) Az országot elhagyó személyek számát illetően (körülbelül 200 ezer fő) az ENSZ adatai megegyeznek a magyar statisztikai adatokkal: *KSH-jelentés*, 1991. A menekülthullám jellemzőire és a menekültek motivációira lásd a magyar szakirodalomban: Borbándi, 1989; Puskás, 1985; Valuch, 2001. Összefoglalja: Kecskés, 2005. 319.

3 Itt nem áll módunkban közölni a Svájcban letelepedett 1956-os magyar menekültekkel kapcsolatos teljes szakirodalmat. Csupán egy összefoglaló cikket említek: Pancza–Piguet, 2009. A magyar olvasók Kecskés D. Gusztáv cikkében kiváló áttekintést találnak a menekültek svájci befogadásának tényezőiről. Kecskés, 2016.

4 Hidas, 2009. 233.

„számháború” bontakozott ki a nyugati és a magyar szervezetek között. 1959 augusztusában például a Magyar Tájékoztatási Iroda (MTI) 42 ezer fő hazatérését jelentette be, vagyis az ENSZ becslésének a kétszeresét.⁵ A hazatérésnek a tanulmányban vizsgált jelensége egyúttal megingatja a hidegháború mindennapjairól kialakult képünket is. Még akkor is, ha a visszatért személyek csak egy töredékét képezik az 1956-ban elmenekülteknek, felvetődik a látszólag nehezen érthető cselekményük motivációja, valamint a döntésük mögött rejlő önzonosság dilemmája. Másképpen fogalmazva: mivel magyarázható, hogy voltak olyanok, akik elmenekültek egy elnyomó rendszer elől, és akiket befogadtak – például Svájcban, egy „mennyországbán” –, mégis vissza kívántak térni egy diktatórikus rendszer által sújtott országba?

Ezt az ellentmondást Pintér Emil pszichiáter, egy a Svájcban élő menekültek lelkiállapotáról szóló tanulmány szerzője tizenhárom évvel az események után a következőképpen összegezte: „A szabadság és a jólét felcserélése a totalitarizmusra és a szegénységre biztosan képtelenségnek tűnik egy svájci számára.”⁶ A pszichiáter egy rövid fejezetet szentelt a hazatelepítetteknek. Véleménye szerint az eljövetelel, majd esetleg a hazatérésről szóló döntés több tényező függvénye, és a választás időzítésén éppúgy múlik, mint az eljövétel okain. Meglátása szerint a közvetlenül 1956 után Magyarországra hazatértek többsége egyfajta pánik hatására kelt ismét útra. A későbbi hazajövetelt inkább már a Svájcban tapasztalt nehézségek motiválták: munkanélküliség, beilleszkedési konfliktusok, a Svájcban hivatalos nyelv(ek) hiányos ismerete, anyagi gondok, szakmai visszalépés, társadalmi izoláció, az idegenrendszertől való félelem; és ami talán még fontosabb, az erősödő honvágy, aminek jól látható jele volt a felmerülő kétség: vajon jól átgondolt döntés volt-e a szülőföld elhagyása.⁷

Jelen tanulmány új perspektívából kívánja vizsgálni az 1956-os magyar menekültkérdést. Nem elsősorban Svájc és más nyugati országok nagyvonalú menedékpolitikáját elemzi, hanem megfordítja a nézőpontot, és a származási országnak a távozókkal szemben követett politikájára helyezi a hangsúlyt. Ez a módszertani megközelítés egyúttal feltételezi a hazatelepítettek sorsának, illetve a hazatéréssel kezdődő „második száműzetés”⁸ stratégiáinak a vizsgálatát is.

A következőkben köztörténeti kontextusba helyezem a hazatérés kérdését, felidézve a magyar kormánynak a menekültek hazatérését ösztönző akcióit és ezek következményét a nagyszámú menekültet befogadó Svájcban. Ezt követően megvizsgálom azokat a különböző üzeneteket és propagandaintézkedéseket, amelyek a hazatérésre biztattak, valamint a hazatérés jelenségéből fakadtak. Végezetül kritikai elemzés tárgyává teszem az önkéntes hazatérések megértéséhez szükséges primer és szekunder forrásokat.

5 Eddig negyvenkétezer disszidens jött vissza Magyarországra. In: *Népszabadság*, 1959. augusztus 4. Egy, a Szabad Európa Rádióknak adott interjújában a Nemzetközi Vöröskereszt szóvivője, John de Frates a hazatérések hozzávetőleges számát 15 ezerben jelöli meg: OSA 300-40-1:258. Emigráció általában: Hazatérés, 1959–1971. A statisztikák kérdéséhez lásd: Szabó J., 2007. 190.

6 Pintér, 1969. 117.

7 Uo. 116–120.

8 Dufóix, 1998. 79.

A hazatérés

Egy mellőzött jelenség

Stéphane Dufoix megállapítása szerint az a kérdés, hogy a menekültek miként viszonyultak az általuk elhagyott államhoz, illetve milyen kapcsolatban álltak azzal, csak fokozatosan került előtérbe a transznacionális tanulmányokban.⁹ A tudományos kutatás egyik fővonala ugyanis a fogadó országok menekültpolitikájának vizsgálatára koncentrál. A menekültben vagy a bevándorlóban azonban szinte mindig – *többé-kevésbé* – lappang a hazatérés szándéka, amit a kormányok az érdekeiknek megfelelően kihasználhatnak. Ebből adódóan a kutatás során egyfelől elemezzük az intézményi szereplők érdekeit, mivel a származási ország – olykor ellentmondásos – reakcióinak vizsgálata lehetővé teszi a hazatérés modelljeinek, az egyéni motivációknak és kényszereknek a vizsgálatát. Másfelől mind a fogadó, mind pedig a származási országban figyelembe vesszük *„az egyéni vagy mezoszociológiai tényezőket, [melyek] kölcsönhatásba lépnek a makro-szociológiai és gazdasági tényezőkkel”*.¹⁰

A szakirodalom már rámutatott arra, hogy több tényező együttes meglétével magyarázható a magyar menekültek kedvező fogadtatása Svájcban – amely ország a népességéhez viszonyítva a legtöbb 1956-os menekültet fogadta be az egész világon¹¹ –: együttérzés; felháborodás és a szovjet beavatkozás elítélése; kommunistaellenesség; Svájc igénye, hogy (újra)definiálja és bizonyítsa humanitárius hagyományait; az olcsó munkaerő iránti kereslet stb.¹² Ugyanezek a politikai-gazdasági feltételek segítették elő a menekültek beilleszkedését is a svájci társadalomba. De mi a helyzet a hazatérésekkel? A Svájcba érkezett magyar menekültek közül 1956–1960 között 1620 fő tért haza, azaz a 13 803 befogadott személy 11,74%-a.¹³ 1962-ig ez a szám 1714-re emelkedett, azaz a felkelést követően Svájcba érkezett 13 803 menekült 12,42%-ára.¹⁴

Napjainkban a hazatérés jelenségnek igen eltérő értelmezéseivel találkozhatunk, ami óvatosságra int. Általánosságban a „visszatérők” társadalmi csoportja azonban nem keltette fel a forradalom utóéletével foglalkozó történészek érdeklődését. A kérdést elvéve, mintegy mellékesen érinti egy fejezet az 1956-os menekültekkel foglalkozó átfogó tanulmányokban.¹⁵ Magyarországon az egyetlen, teljes terjedelmében az emigránsok hazatérésének szentelt történeti tanulmány Szabó Juliet tollából származik, aki a Kádár-kormány időszakát dolgozza

9 Dufoix, 2010.

10 Petit, 2007. 14.

11 *Les réfugiés hongrois*, 1957.

12 Lásd például: Pigué, 2013. 72–75. A nemzetközi és a svájci befogadás okainak magyar nyelvű áttekintése: Kecskés, 2016. 103–114.

13 Hidas, 2009. 233.

14 AfZ SFH 31a(A) Flüchtlingsregister (Kartheothek) 1957–1962, statistische Auswertungen der Kartheothek ungarischer Flüchtlinge.

15 Keresztesy, 2001. 81.; Stáheli, 2006. 70–71.; Birkás, 1983. 38–43.; Buss, 1968. 29–33.; Ismelli, 2011. 43.

fel.¹⁶ A hazatéréssel kapcsolatosan egyetlen tényező tekintetében van egyetértés, s nem meglepő módon ez a honvágy, ami egyaránt felbukkan a kortárs szociológiai és a történeti tanulmányokban.

Felhívás a hazatérésre

A tömeges kivándorlás által érintett ország többféle módon viszonyulhat egykori állampolgáraihoz, a közömböségtől az aggodalmasságig bezárólag. Egy állam, amikor törődik a külföldi diaszpórával, az ideológiai és/vagy gazdasági feltételektől függően is sokféle magatartást tanúsíthat, „az elítéléstől a kinyújtott kéz politikájáig”.¹⁷ Az 1956 utáni Magyarországon a Kádár-kormány nem volt egységes az áru-lónak tekintett személyek hazatérése kérdésében, ennek ellenére egy átfogó hazatérésre ösztönző intézkedéscsomagot fogadott el, amit aztán három ütemben igyekezett megvalósítani.

Az első időszakban a hazatérés támogatása egy sor amnesztiában nyilvánult meg. 1956 végén, amikor a magyarok tízezrével menekültek Nyugatra, egymást követték a bürokratikus intézkedések. Az első rendelet általános közkegyelemben részesítette azokat a magyar állampolgárokat, akik 1957. március 31. előtt térnek haza. A második rendelet értelmében az érintett állampolgárok mentesülnek a magukkal hozott ingóságokra kivetett vám fizetése alól. A harmadik rendelet előírta az amnesztia hatályának lejártáig haza nem térő kivándorlók magyarországi javainak elkobzását.¹⁸ Az utolsó lépés azt jelentette, hogy az ösztönzést fokozatosan felváltotta a hatalmi fenyegetés.

A Belügyminisztériumon belül felállított Hazahozatali Bizottság munkája szintén azt tanúsítja, hogy a Kádár-kormányt komoly szándék vezérelte a hazatérések bátorításában.¹⁹ 1957. január 15-én a kormány memorandumot küldött az ENSZ-nek, mely az amnesztiarendelkezések ismertetése mellett néhány követelést is megfogalmazott: „az emberi jogok betartása és alkalmazása a szökevények-re; az összes, a hazatérés ellen irányuló propaganda leállítás; annak lehetővé tétele a magyar képviselők számára, hogy felvegyék velük a kapcsolatot; a repatriáltak elleni megtorló intézkedések megszüntetése. (...) [A kormány] tiltakozik a fogadó országok könnyelmű ígéretei ellen és nyomatékosan kéri, hogy a menekülteket ne foglalkoztassák az emberi méltóságukat sértő munkakörökben.”²⁰

Ausztriában és Jugoszláviában a kormány repatriálást megkönnyítő eljárást vezetett be, amely során a „szökevényeknek” nevezett menekülteknek egyszerűen alá kell írniuk egy nyilatkozatot arról, hogy szabadon döntöttek a hazatérésükről,²¹ és hogy „a magyar hatóságok nem fognak ellenük megtorló intézkedé-

16 Szabó J., 2007.

17 Green-Weil, 2006. 15.

18 1956. december 1-i 27/56. sz. és 1956. december 13-i 8. és 22. sz. rendeletek. Közli: Keresztesy, 2001. 81.

19 Szabó J., 2007. 187.

20 *Mémorandum hongrois à l'ONU*, 1957.

21 Gémes, 2007. 175.; Soós, 1999. 115.

seket *foganatosítani*”.²² Ismeretes azonban, hogy ezt a rendelkezést nem mindig tartották be.²³

A Magyarországról eltávozott 18. életévüket be nem töltött személyek különleges nemzetközi figyelmet élveztek, és bonyolult ügyük jó ideig foglalkoztatta a magyar ENSZ-képviselőket, valamint a fogadó országok diplomatáit. A magyar hatóságok azt terjesztették ugyanis, hogy sok fiatalok szülei beleegyezése nélkül hagyta el az országot, és egyúttal felszólították a fogadó országokat, valamint a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságát, hogy működjenek együtt a hazatelepítésük érdekében.²⁴

Ez az intenzív tevékenység eredményesnek bizonyult: a Központi Statisztikai Hivatal bizalmas jelentése szerint összesen 11 447-en jöttek vissza Magyarországra 1957. május végéig, azaz a legtöbben ekkor tértek haza.²⁵ (A Központi Statisztikai Hivatal alaposan tanulmányozta az összes – akkori szóhasználat szerint – „illegálisan külföldre távozott disszidens” esetét.) Az egykori fogadó országok között, ahonnan visszaérkeztek menekültek, 15%-kal Belgium állt az első helyen, míg a hazatértek 8%-a Svájcba tért vissza. A hazatérők háromnegyede férfi volt, elsősorban 15 és 24 év közötti fiatal. A hazatérők többsége – legalábbis azok közül, akiknek ismerjük a foglalkozását – kétkezi munkás volt (74%), míg csupán 10% az értelmiségi.

A művellet második fázisa 1958 júliusában, éppen Nagy Imre és Maléter Pál halálra ítéletét és kivégzését követően vette kezdetét. Ekkor volt a legrosszabb a kádári Magyarország megítélése külföldön. 1958 júliusában egy vita során felmerült, hogy a kormánynak kezdet kell nyújtania az 1956-os emigráció felé. Azzal a nézőponttal, hogy minden hazatérésre jelentkezőt vissza kell fogadni, valamint segíteni kell a társadalomba való visszailleszkedésüket (a köztörvényes bűnözőket kivéve)²⁶ szemben állt Biszku Béla belügyminiszter álláspontja. Biszku fenntartotta véleményét, hogy tegyenek minden olyan személyt feketelistára, aki bármilyen módon belekeveredett a felkelésbe, és tiltsák meg nekik a hazatérést.²⁷ Mindenesetre összességében még további 7490 személy lépte át a határt és települt vissza 1958–1960 között.²⁸

A legfontosabb kérdés mindazonáltal az volt, hogy milyen következményekkel jár a hazatérés, főképpen 1957. május (az amnesztia hatályának lejárt) és 1961 (az új amnesztia) között. Erre a kérdésre nem adhatunk választ jelen ta-

22 Pour le retour de réfugiés hongrois (AFP). In: *Voix Ouvrière*, 1957. január 25.

23 Így például egy felkelő, Havrilla Katalin esetében, aki Neuchâtelbe menekült, majd önként hazatért Magyarországra, és 1959-ben kivégezték. Casoar–Balázs, 2006. 75., 106–107.

24 A részletekről lásd: Vonèche Cardia, 1998. 98–101.

25 *KSH-jelentés*, 1991. 174.

26 A felkelés idején a börtönök megnyílása következtében nemcsak politikai, hanem köztörvényes elítéltek is kijutottak, közülük néhányan Nyugatra menekültek. Szabó J., 2007. 195.

27 Uo.

28 Szabó J., 2007. 208. MNL OL 288. f. 5/232. ó. e. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához az emigráció felé irányuló propaganda tárgyában. Számos kérelmet utasítottak el. Például 1959-ben 2516 kérelemből csak 1632-t fogadtak el.

mulmány keretében. A hazatértekre elméletileg börtön vagy internálás várt.²⁹ De még ha az internálást el is kerülték, feltételezhetően számos nehézséggel kellett megküzdeniük visszailleszkedésük során (rendőrségi felügyelet, akadályok a munkahelyi elhelyezkedésben, tartós megbélyegzés, a rendszerrel való kollaborálás kényszere). Feltételezhetjük, hogy a repatriáltak sorsa függött a hazatérésük időpontjától, valamint attól, hogy részt vettek-e a felkelésben, illetve nem utolsósorban attól, hogy milyen mértékben használhatta fel személyes ügyüket a pártállami propaganda.

1961-ben, amikor a magyar kormány kihirdette új amnesztiarendelét, a magyar menekültek már öt évet töltöttek el a „szabad világban”. Legtöbbjük új életet kezdett. Számos diák befejezte tanulmányait, nagyrészt ösztöndíjaknak köszönhetően. A magyar kormány az új amnesztiarendelettel próbálta rávenni a Nyugaton képzett volt diákokat a hazatérésre, azzal, hogy lehetővé teszi a külföldön megszerzett diplomáik honosítását.³⁰ Amíg a szakirodalom általában egyetért abban, hogy nagyon kevesen tértek haza ennek a rendeletnek a hatására, az 1960-as években kibontakozó enyhülés viszont hazavonzhatott egykori menekülteket. Bár ők is számos nehézséggel találták magukat szembe hazaérkezésük után, jóval kisebb kockázatot vállaltak, mint az 1950-es évek végén visszatért társaik.

A magyar követ panaszai és a svájci reakció

1956-tól kezdve a Magyar Népköztársaság berni követségének feladata volt tájékoztatást adni a „szökevényeknek” az egymás után hozott rendeletekről, s másképpen is ösztönözni őket a hazatérésre. A követség karizmatikus vezetője, Marjai József³¹ szüntelenül ennek a folyamatnak az akadályozásával vádolta a svájci hatóságokat. A Szövetségi Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (Département fédéral de justice et police, DFJP) Menekültügyi Hivatalának munkatársai szintén tüzetesen foglalkoztak a repatriálás kérdésével, de más nézőpontból.

A levéltárak iratanyagából megállapítható, hogy kinek az érdeke mit kívánt. Kecskés D. Gusztáv áttanulmányozta a párizsi magyar követségtől származó jelentéseket és megkérdőjelezte dokumentációs értéküket, mivel a diplomáciai képviselők, akiknek az állása függött a „tisztességességüktől”, hajlottak az elvárásoknak megfelelően jelenteni a központnak. Így a jelentések általában – a budapesti külügyminisztérium véleményével egyezően – rendkívül aggasztónak mutatták be a menekültek életkörülményeit Franciaországban.³² Svájcban Marjai árnyaltabb jelentéseket írt, elismerve, hogy nem lesz egyszerű meggyőzni a menekülteket a hazatérésről. Rendkívül elkötelezettnek mutatkozott ebben az – inkább reménytelen –

29 Szabó J., 2007. 202.

30 En Hongrie. Mesures pour faciliter le retour des réfugiés. In: *Voix Ouvrière*, 1961. június 20.

31 Marjai József (1923–2014): diplomata, 1956 és 1958 között megbízott követ Svájcban. Ezt követően jelentős politikai karriert futott be a külügyminisztériumban. Több helyen volt nagykövet, majd külügyminiszter-helyettes, illetve külügyi államtitkár. 1976–1978-ban a Magyar Népköztársaság moszkvai nagyköveteként szolgált. 1978–1988 között miniszterelnök-helyettes.

32 Kecskés, 2005. 338.

ügyben, s a követség falai között és ENSZ-képviselőként is szüntelenül amellet érvelt, hogy a magyar kormány könnyítse meg a menekültek hazatérését. A diplomata ugyanakkor meglehetősen éles kritikával illette Svájcot.

Első kifogása Svájccal szemben a menekültek részére biztosított – kivételes – fogadtatással kapcsolatos. Marjai egy, a külügyminisztériumnak küldött jelentése azzal vádolta a helyi hatóságokat, hogy propagandát folytatnak a menekültek Svájcban maradásáért, és mindent megtesznek azért, hogy ezek az emberek hosszú távon is beilleszkedjenek a társadalomba. A jelentésíró különben kiemelte, hogy a menekülteket hamarosan családás éri, mivel közülük csak kevesen fognak tudni a szakmájukban elhelyezkedni.³³

Marjai másik kifogása szerint a hivatalos Svájc minden erejével azon van, hogy megnehezítse a hazatelepítési eljárást. 1956 végétől kezdve a követség megkísérelt kapcsolatot teremteni a menekültekkel és igyekezett közvetlenül is elérni őket a táborokban, ahová érkezésükkor elhelyezték őket. A magyar követeléseket a svájci hatóságok – érthető módon – erélyesen elutasították.³⁴ 1957 februárjában a svájci hatóságok bezártak egy, a hazatérni szándékozók számára fenntartott tábort (Saint Gall kantonban). A hazatérésre jelentkezőknek ezt követően Bernbe kellett menniük a követségre, majd a Menekültügyi Hivatalba, mielőtt visszatérhettek Magyarországra.³⁵ A tábor bezárása tehát valóban bonyolította az eljárást, és közvetve inkább elrettentő hatása volt. A hatóságok ugyanakkor jelentős gesztust tettek a kibontakozó diplomáciai válság csillapítása érdekében: a Szövetségi Külügyminisztérium az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériummal egyetértésben vállalta mintegy négyszáz 1957. márciusig önként hazatérő személy útiköltségének fedezését.³⁶

Végül, a harmadik panasz: egy 1957. májusi jelentésben Marjai még messzebb ment és kárhoztatta a svájci humanitárius segélyakció „opportunistá” voltát. Azzal vádolta Svájcot, hogy kihasználva földrajzi helyzetét visszatartja a magyar emigráció „legjobb elemeit”, akiknek foglalkoztatása gazdasági szempontból nyereséget jelent. Azt is hozzáfűzte, hogy a „hisztérikus” kommunistaellenes propaganda terén valamennyi nyugati ország között Svájc használta ki leginkább az „ellenforradalmat”.³⁷ Egy hónappal később egy másik, a követség által készített jelentés nem minden túlzás nélkül leszögezte, hogy a magyarok többsége haza szeretne menni. Látható ebből az újabb amnesztia mellett érvelő jelentésből, hogy a követség Budapestről várt egyértelmű utasítást a hazatelepítéssel kapcsolatban.³⁸

33 MNL OL XIX-J-1-Svájc (1945–1964), 13. doboz, XII-112. Magyar politikai emigráció és menekültkérdés: Marjai József, „Magyar menekültek Svájcban”, Bern, 1957. január 27.

34 CH-BAR#E220D.50-01#1969/235#233*, Az. 7.0/1, Allgemeines und Heimsschaffung bzw. Rückkehr nach Ungarn, 1957–1961, Besuch des neuen ungarischen Gesandten Herrn Joseph Marjai. 1957. február 14.

35 Keresztesy, 2001. 86.

36 CH-BAR#4260D#1994/125#307*, Az. 777.1, Ungarische Flüchtlinge 1957, Rapport du département de Justice et Police datant du 7 mars 1957.

37 MNL OL XIX-J-1-Svájc (1945–1964), 13. doboz, XII-112. Magyar politikai emigráció és menekültkérdés: Marjai József, „Svájc és a magyar menekültek”, Bern, 1957. május 27.

38 Gergely Miklós, „Általános hangulat a menekültek körében”, 1957. június 28. Idézi: Keresztesy, 2001. 89.

A svájci hatóságok valóban megkönnyítették a menekültek befogadását, azonban nem voltak közömbösek az iránt sem, hogy milyen kockázatot vállalnak a hazatérők. Mindazonáltal bizonyos időszakban a DFJP nem látott problémát egyes menekültek Magyarországra való visszatérésében. A DFJP alkalmazottja és a magyar követség képviselője között 1957. december 14-én lezajlott beszélgetés összefoglalójából kitűnik, hogy a hatóságok megszűrik a menekülteket: „*M. Tschäppät [a DFJP Menekültügyi Hivatal aligazgatója] szigorúan bizalmasan közli, hogy a Svájcban elszállásolt 13 000 menekült 7%-a »nem érdekes«. Az első alkalmat megragadják, hogy büntetőintézetekbe internálják őket, ahol fizetés nélkül dolgoznak. Ilyenkor általában előbb-utóbb kinyilvánítják óhajukat, hogy visszatérhessenek Magyarországra.*”³⁹ 1960 márciusában a DFJP egyik jelentése 53 „problémás magyarról” tett említést, akik még munkatáborokban vannak, de akiket szeretnének mielőbb visszaküldeni Magyarországra.⁴⁰

A Szövetségi Levéltár iratanyaga alapján felidézhető néhány, a fent leírt „szűrővizsgálat” által érintett személy életútja.⁴¹ Bár csupán egy a sok közül, jellemző Egri Tibor pályafutása. Ezt a kisebb lopásokkal vádolt menekültet az idegenrendészet internálta Bernbe a Saint Johannsen fegyintézetbe, ahonnan hazatelepítését kérte, de a követség csak hónapok múltán engedélyezte azt.⁴² Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Rendészeti Osztálya egy, a Szövetségi Külügyminisztériumhoz intézett, 1958. januárra keltezett levélben rámutatott erre a mulasztásra, ugyanakkor kifejezte óhaját is, hogy megszabadulhasson a kérdéses menekülttől. A tisztviselő megjegyzi, hogy ez nem elszigetelt eset, és még számos menekült vár a hazatérési engedélyére. A követség néhány héttel később végül kiállította a jelentkező okmányát. Látható ebből, hogy néhány személy mind a két országban „nem kívánatosnak” minősült.

A propaganda

„Hazatértek”

1957-től kezdve Magyarország különböző csatornákon a menekültek hazatérését középpontba állító propagandát terjesztett. Az első csatornát a diplomáciai képviselők jelentették. 1957-től kezdődően a berni követség közleményt jelentetett meg, amely fáradhatatlanul sulykolta a visszatérés témáját, a „hazatérők” csalódását a Nyugattal szembeni elvárásaikhoz képest, és hogy a „disszidáltak” az eufória

39 CH-BAR#E2001E#1972/33#6837, Az. B.41.21. Hó, Marton, 1957–1958: Entretien du 14 décembre 1957, Division de police du Département de Justice et police.

40 CH-BAR#E4260D#1994/125#307*, Az. 777.1, Ungarische Flüchtlinge 1958, 1956–1968: Heutige Lage der ungarischen Flüchtlingen. 1960. március 24.

41 CH-BAR#E4320C#1995/302#835*, Az. 713/198, Rückwanderer / Ehemalige Flüchtlinge die repatriierten und nun wieder in die Schweiz kommen, 1966–1989.

42 CH-BAR#E4280A#1998/296#775*, Az. 761.02, Beschwerde gegen die ungarische Gesandtschaft in der Schweiz, 1958.

elmúltával szenvednek Nyugaton a rasszizmus és az elszigeteltség miatt.⁴³ Felvilágosítással szolgált olvasóinak, hogy milyen intézkedéseket tegyenek a hazatérési okmányok megszerzése érdekében. A hazatérésre való buzdításban szerepet vállalt a Magyarok Világszövetsége is, amely az 1950-es évek végétől kezdve brosúrákat adott ki, rendkívül pozitív és békés képet festve Magyarországról. Svájcban az ilyen brosúrákat a magyar követség terjesztette a menekültek fogadásával és integrációjával foglalkozó intézmények körében.⁴⁴

Ez az egyik rendszert és életmódot a másikkal élesen szembeállító üzenet a sajtó útján is terjedt. A budapesti svájci követség rendszeresen elküldte a Szövetségi Külügyminisztériumnak a Svájcot bíráló magyar újságcikkek fordítását.⁴⁵ 1957 júliusa és 1958 decembere között a lefordított harminc cikkből hét közölt beszámolókat Magyarországra már hazatért vagy éppen hazatérni készülő személyekről. Ezek a cikkek kizárólag Svájccal foglalkoztak, és az a tény, hogy ekkora figyelem irányult bennük a hazatérésre, mutatja a kérdés jelentőségét. Közülük három példát ragadunk ki.

Nagylaki Vera sorsáról a *Népszabadság* számolt be, aki állítólag azért ment Zürichbe, mert ott ingyen folytathatott tanulmányokat. A szerző szerint a diáklány nem viselte el az idegenrendészeti felügyeletet és a Magyar Diákszövetség részéről a taggá válása érdekében gyakorolt nyomást. A diáklány a cikkben részletesen ecsetelte az újságíróknak a hazatérése megszervezésével kapcsolatos adminisztratív nehézségeket és a svájci hatóságok figyelmeztetéseit. Elmesélte, nagyon csodálkozott visszatérésekor a magyar vámőr láttán, aki felajánlotta, hogy segít vinni a csomagját, mivel ez a bánásmód ellentmondott mindannak, amit Svájcban jósoltak neki. Nem zárták börtönbe és nem verték meg visszatérésekor – írta az újság –, sőt folytathatta tanulmányait.⁴⁶

Szabó Zsuzsa esete kirívóbb, és a róla készült írás nem csupán Svájcot, hanem – és ez nem elszigetelt példa – a magyar emigránsegyesületeket is támadta. Szabó egy 1958. júliusi cikkben nőkereskedelemmel vádolta meg a Grisons-i Magyar Egyesületet, azt állítva, hogy a helyi rendőrség is cinkos az ügyben.⁴⁷ A Szövetségi Külügyminisztérium a cikk nyomán felszólította a Grisons kantoni rendőrőrsöt, hogy indítson vizsgálatot az ügyben. A nyomozás leleplezte a nő „kétes” viselkedését – akiről a vizsgálat megállapította, hogy prostituált –, és cáfolt minden vádat.⁴⁸

Egy neves orvosnak, Kapus professzornak apránként okozott csalódást az élet Svájcban, ahová 1957-ben érkezett, illetve munkája egy kórházban. Rendre bírálta az anyagias gondolkodást, a krónikus közömbösséget a kultúrával szemben, az egészségügyi rendszer és a szociálpolitika hiányosságait. Ezzel szemben viszont

43 Uo.

44 Például: *Feltételezések és rágalmak*, 1959. 27. Egy példányt a magyar követség eljuttatott a Központi Menekültügyi Hivatalnak: AfZ SFH 7322.

45 CH-BAR#E2200.50-01#1969/84#114*, Az. D.45: Zeitungsartikel über die Schweiz in der ungarischen Presse, 1951–1958. A menekültkérdésen kívül a cikkek bírálják, többek között, az érdekorientált semlegességet és a kommunistaellenes rovatokat a sajtóban.

46 Szalkai Sándor: Nagylaki Vera Zürichben tanult politikát. In: *Népszabadság*, 1957. szeptember 14.

47 Szabó Zsuzsa: Ma Svájcban. Csenedőrszázadosok uralma alatt. In: *Népszabadság*, 1958. július 17.

48 CH-BAR# E2001E#1972/33#6848*, Az. B41.21, Szabo, Zsuzsa, 1957–1959.

beszámolt mindarról, amit szeret Magyarországon, és amit Svájcban hiányolt: a szellemi nyitottságot, a kultúra széles körű jelenlétét és hozzáférhetőségét, a szellemes és barátságos légkört. Magyarországon, Kapus szerint, a pénz nem életcél.⁴⁹ Azt kifogásolta, amit akkoriban a szocialista világban a svájci mentalitás és tágabban a kapitalista társadalom szemére vetettek. Ez a *Népszabadság*-ból vett néhány cikk, amelyről tudjuk, hogy Svájcban is terjesztették, meglehetősen szűk keresztmetszetet jelent. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy az 1956-os „disszidensek” hazatérése visszatérő téma volt a magyar sajtóban, és cikkek százai foglalkoztak vele, különösen 1957-ben.

A menekültek visszatéréséről szóló propaganda harmadik típusát a kis könyvek jelentették, közülük néhány Szabó Miklós tollából származott. Az egykori kisközpárti képviselő, politikai fogoly, majd nyugati emigráns, ahol valószínűleg kémként szolgált, nagy csinnadrattával és aktatászkákkal megrakodva tért vissza Magyarországra 1957 októberében. A „*mea culpa*” után Szabó több – 1959 és 1961 között kiadott – könyvet írt a magyar emigrációról, s ezeket öt idegen nyelvre is lefordították. Amíg az első két műve a politikai emigráncsoportok „fasizmusát” leplezte le, az utolsó, a *Hazatértek* című kötet kizárólag Magyarországra visszatért 1956-os „disszidensek” beszámolóit tartalmazta.⁵⁰ Ötvenöt elbeszélés egyes szám első személyben, fényképekkel alátámasztva, részletezően leírta a kulcsmozzanatokat a száműzetés útján (az elmenetel okait, a megérkezést a nyugati világba, majd a kiábrándulást és a visszatérést Magyarországra). A távozásról szóló döntést gyakran tulajdonította a közhangulatnak, a kalandvágynak vagy pedig az érzelmi túlfűtöttségnek. Tehát, röviden, az okok soha nem politikaiak!

Sok menekült panaszkodott a Nyugaton megtapasztalt rossz munkakörülményekre, és hogy nem a képzettségének megfelelő munkát végez. A nők részletesen ecsetelték meglepődésüket, hogy a férfiak ugyanazért a munkáért magasabb fizetést kaptak. Elmesélték az emigránsszervezetek tagjainak kísérleteit, hogy lebeszéljék őket a hazatérésről, valamint a fogadó ország hivatalnokainak figyelmeztetéseit a hazatérésük intézésekor. Sokan számoltak be honvagyukról és a magyar hatóságoknak a fogadásuk alkalmával tanúsított jóindulatáról. Néhányan viszont leírták, hogy korábbi emigrálásuk miatt egyes vállalatok nem akarták alkalmazni őket, és hogy semmilyen előjogot nem élveznek, mióta hazatértek.

Több megjegyzés kívánkozik ide. Először is, ugyanúgy, ahogy a kormány hivatalos megnyilvánulásai, ezek a beszámolók is tagadták az emigrálás politikai jellegét, ami ellentétben állt a nyugati emigráció véleményével, amely a Magyarországról való távozás politikai indokait hangsúlyozta. Másodsor, az újabb könyvek mindennek ellenére némileg higgadtabb beszédstílusról tanúskodtak, párhuzamosan a Kádár-rendszer 1960-as évekbeli alakulásával. Az 1957-es évre jellemző botrányhajhász és többé-kevésbé hamis bizonygatások után a magyar propaganda apránként olyan cikkekre kezdett alapozni, amelyek a nyugati országoknak a szociálpolitikában mutatott „lemaradását” és a kulturális eltéréseket hangsúlyozták

49 Kapus tanár hazatért. In: *Népszabadság*, 1958. október 15.

50 Szabó M., 1961.

(ilyen volt az említett cikk Kapus professzorról). Az is célja volt ezeknek az írásoknak, hogy megnyugtató képet közvetítsenek Magyarországról, nemcsak a menekültek és a nyugati közönség számára, hanem befelé, az országban maradtak számára is. Az összehasonlító cikkek szintén jó eszközt jelentettek a külföld taszító alakban történő ábrázolására. A „story telling” eszközével egyszerre mesélnek ezek a leírások az emigránsok honvágyáról és a kapitalista társadalmak hibáiról, s bármely más formánál nagyobb meggyőző erővel rendelkeznek. Legyen szó a sajtóról vagy a könyvekről, a tanúskodó személyek – önként vagy kényszerből – propagandacélokat szolgáltak. Ebben az összefüggésben fontos volna alaposabban megvizsgálni a rendszerrel – az emigrálás előtt, alatt vagy után – kötött kiegyezéseket és felmérni konkrét hatásukat az egyének életútjára.

„A mennyországot ki kell érdemelni”

Egészen más hangot ütött meg a magyar hazatelepülők kérdésében a svájci sajtó. A Szövetségi Külügyminisztériumban nagy gonddal válogatták össze a helvét sajtó cikkeit Magyarországról a budapesti követség számára⁵¹ – ezúttal is önkényes mintáról van tehát szó. Az 1956 vége és 1957 vége közötti harminc összegyűjtött cikkből hét foglalkozott a menekültekkel.⁵² Ezekben a menekült képe ingadozik a hős és az „egyszerű ember” között, akit „hibái” ellenére „türelmet” és „megértést” tanúsítva be kell fogadni.⁵³ A magyarok feltételezett hibáit (türelmetlenség, költekezés, a férfiak esetében a büszkeség, a nők esetében pedig a ledérség vagy a férfiaság) leggyakrabban a korábban őket körülvevő kommunista környezettel vagy még a háborúhoz köthető szenvedéseikkel magyarázták. Néha azért említést tettek egyes menekültek honvágyáról is. Az átvizsgált cikkek közül egyetlen foglalkozott nagy terjedelemben ezzel a témával, a *Die Woche* „Kivonulás a hamisan értelmezett mennyországból” címet viselő cikke.⁵⁴

Az újságírók számos tényező felsorolásával próbáltak magyarázatot adni a hazatérés okaira: félelem attól, hogy a politikai rendőrség távollétükben üldözi családjukat és barátait,⁵⁵ a hozzátartozó betegségről értesítő – és feltételezhetően a politikai rendőrség nyomására írt – sürgöny kézhezvétele,⁵⁶ az elválást nehezen viselő és az emigránst hazahívó hozzátartozók levelei által kiváltott hatás,⁵⁷ a haza-

51 CH-BAR# E2200.50-01#1969/84#112*, Az. D. 41, Schweizerische Presseartikel über Ungarn, 1948–1958.

52 A többi cikk az ország politikai helyzetével (gyakran erősen kommunistaellenes éllel) vagy gazdasági helyzetével foglalkozik (árnyaltabb hangnemben).

53 Die Eingliederung der ungarischen Flüchtlinge in der Schweiz. In: *St. Galler Tagblatt*, 1957. január 23.; Auszug aus dem falsch verstandenen Paradies. In: *Die Woche*, 1957. február 11.; Ungarische Frauen im Rampenlicht. In: *Berner Tagblatt*, 1957. február 14.; Ungarn sehen unser Land. Zwei Fragen unseres Reporter Team an ungarische Flüchtlinge. In: *Schweizerische Wochen Zeitung*, 1957. február 21.; Das Leben der Ungarnflüchtlinge in Schaffhausen. In: *Schaffhauser Nachrichten*, 1957. február 15.; Einsamkeit im Wohlstand. Wie haben sich die Ungarnflüchtlinge bei uns eingelebt? In: *Zürcher Woche*, 1957. augusztus 16.; Blick in ein Betreuungslager ungarischer Flüchtlinge. In: *Die Tat*, 1957. január 28.

54 Auszug aus dem falsch verstandenen Paradies. In: *Die Woche*, 1957. február 11.

55 *Berner Tagblatt*, 1957. február 14. *Die Tat*, 1957. január 28.

56 *Berner Tagblatt*, 1957. február 14.

57 *St. Galler Tagblatt*, 1957. január 23.

térésre jelentkezők többségének ifjúkora – akiknek éretlensége gátolja a tisztánlátásukat a veszélyeket illetően –, végül a társadalmi kapcsolatok hiánya okozta beilleszkedési problémák a fogadó országban.⁵⁸

Még a markánsan humanista beállítottságú *Die Woche*⁵⁹ sem megértő a hazatérésre jelentkezőkkel szemben. Interjúk alapján az említett cikk kiemelte, hogy az emigránsok közül sokaknak hamis illúziói voltak a nyugati életről. Igencsak moralizáló hangnemben, úgy ítélte meg az említett írás, hogy a hazatérők „aszociálisak és képtelenek alkalmazkodni”, ami emigrációjuk kudarcának oka is egyben: „Először meglepőnek tűnhet, hogy közülük kétszáznegyvenkilencen döntöttek úgy, hogy visszatérnek a szovjetek által drákói módszerekkel igazgatott országukba. De nincs ebben valójában semmi rendkívüli. Svájc és a Nyugat soha nem állították, hogy a szabad világ összehasonlítható lenne a mennyországgal. A szabadság előnyeit és jótéteményeit, mint minden földi adományt, a homlokunk izzadságával kell megszerelnünk és kiérdemelnünk.”⁶⁰ Ez a cikk rávilágít arra, hogy létezett bizonyos meggyőzés azokkal szemben, akik nem voltak képesek kihasználni a Svájcba érkezésükkor kapott lehetőséget.

Általánosságban azonban ritka volt, hogy a svájci sajtó tudósított a hazatérésekről. Kivételt képeztek a *Vorwärts* (Előre) és a *Voix Ouvrière* (Munkások Hangja) című lapok, amelyek nemcsak említést tettek erről, hanem nagy súlyt is helyeztek a jelenségre. Ez a két újság, a Munkáspárt szócsövei, 1956-tól kezdve a *Népszabadság*éhoz hasonló hangnemet használtak, ecsetelve a magyar menekültek által – mindenekelőtt a munka világában – szerzett negatív tapasztalatokat.⁶¹

Következtetés és kutatási irányok

A hazatérés motívumai – akár a valódiak, akár a feltételezettek – magától értetődően jelentős ideológiai töltetet hordoztak magukban. A kortársak elemzéseinek nagymértékben különböztek az üzenethordozók (polgári, szociáldemokrata vagy kommunista sajtó; hatóságok; szakértők stb.) szerint. A kommunista megfigyelők szemében a hazatérők – mind a prominens, mind pedig a névtelen emigránsok – szimbolikusan hozzájárultak a rendszer legitimálásához. Nyilatkozatokat kértek a hazatérőktől vagy eszközként használták őket annak érdekében, hogy kedvezőbb képet alakítsanak ki Magyarországról a határokon belül és kívül is. Mások számára viszont a hazatérés az integráció kudarcát szimbolizálta, aminek okozói maguk a menekültek. A diskurzusok egyébiránt rávilágítanak a két politikai rendszer által megjelenített társadalmi értékek közötti ellentétre is.

58 *Die Tat*, 1957. január 28.

59 *Die Woche*: hetilap, amely elsősorban aktuális társadalompolitikai témákat elemez, számos fotóriportot közöl.

60 *Die Woche*, 1957. február 11.

61 Például: Des réfugiés rentrent en Hongrie. In: *Voix Ouvrière*, 1956. december 8.; Ungarische Flüchtlinge wieder daheim. In: *Vorwärts*, 1958. január 24.

Noha kétségkívül kockázatos típusokba sorolni a hazatérőket, sematikus négy társadalmi kategóriát különböztethetünk meg, ezeket azonban érdemes volna tovább árnyalni. 1. Azok a személyek a magyar diaszpórán belül, akik 1956-ban érkeztek, és akiket kisebb bűncselekmények elkövetése miatt a svájci hatóságok ösztönöztek a hazatérésre. 2. A kiskorúak. Tény, hogy számtalan gyermek és kamasz a szülei értesítése nélkül hagyta el Magyarországot, s a szülei, néha a magyar politikai rendőrség nyomására, aggódtak gyermekük sorsa miatt. 3. A prominens „korábbi menekültek”, mint Szabó Miklós, illetve olyan művészek, értelmiségiek vagy pedig sportolók, akik a hazatelepülésükkel és annak sajtó általi tálalásán keresztül, akár hallgatólagosan, akár nyíltan, hitelt adtak a hazatérésre buzdító felszólításnak. 4. Az utolsó csoport, amely az általa hagyott kevés nyom miatt nehezen behatárolható, a névtelen menekülteké. Ebből a csoportból és mintegy befejezésképpen szeretnénk felidézni három példát, három különböző forrástípusból válogatva, ami hozzásegíthet a Nyugatról Keletre való hazatérés jelenségének megértéséhez.

Az „egykori menekültek” szóbeli tanúságtételei értékes forrást képeznek ebben a vizsgálatban. Egyikük meséli: *„Egy hozzám hasonló diák, akivel együtt voltam a menekülttáborban, a menyasszonya nélkül jött otthonról el. Svájcba érkezése után kezdte megbánni, hogy eljött, ráadásul menyasszonya és édesanyja is írt, illetve telefonált neki, kérve, hogy menjen haza. Végül úgy döntött, hogy hazamegy Magyarországra, és ott végezte el az egyetemet.”*⁶² Egyszerű, apolitikus és anekdotikus történet, kétség nem fér hozzá, de talán a hazatértek egy része magára ismerne benne.

Amikor a kérdést feltesszük Svájcban maradt régi menekülteknek a hazatérés okait illetően, különböző értelmezéseket kapunk: *„Tudtuk, hogy voltak, akik hazamentek; már akkor is azt mondtam magamnak: de kik lehetnek ezek az emberek?”*⁶³ Vagy pedig: *„Voltak, akik nem viselték el a gyökértelessé válást”,*⁶⁴ és akiknek *„csalódást okozott a hely, ahova kerültek”*.⁶⁵ Ezek a megszólalások azonban a közvetett tanúságtételek közé tartoznak. Az érintett személyekkel – tudomásom szerint – soha nem készítették interjút történészek, akiknek figyelme főleg a fogadó országokban maradt vagy az 1989 után hazatért menekültekre és a forradalom szereplőire összpontosult. Sürgős volna tehát egybegyűjteni azok vallomásait, akik visszatérve Magyarországra elszenveték a „második száműzetést”.

A hivatalos források felhasználásával legalább részben rekonstruálhatók annak a több száz személynek az indítékai, akik felvették a hazatérési engedélyüket a fogadó ország végleges elhagyása érdekében. Így Méry László szomorú története is, akit 1957 decemberében, Bernben meggyilkoltak. A szokatlan körülmények miatt úgynevezett dokumentálva van a Szövetségi Levéltárban.⁶⁶ Méry 1957 októberében

62 Mindegyik interjúalany neve álnév. Márai Béla, Genf, 2013. október 12.

63 Gémes Péter, Bazel, 2015. április 1.

64 Tóth Zoltán, Genf, 2014. október 11.

65 Horváth Magdolna, Delémont, 2015. július 22.

66 CH-BAR# E2200.50-01#1969/235#233*, Az. E. 7.1, Rapatriements réfugiés hongrois actuellement en Suisse à la suite des événements de Hongrie, 1957–1961.

kérvényezte hazatelepítését. A követség éppen meggyilkolása előtt értesítette őt kérvénye elfogadásáról, ami igencsak megnehezítette a berni nyomozók munkáját, mert kénytelenek voltak a Szövetségi Külügyminisztériummal és a magyar követséggel összehangolva dolgozni. A gyanúsított, egy másik magyar menekült, csakugyan politikai indokokra hivatkozott tettének megmagyarázásakor, ám a nyomozás végén bevallotta, hogy a kémtörténettel megkísérelte összezavarni a svájci rendőröket, és a lopás volt az egyedüli indítéka.⁶⁷ A sajtó számos adatot tett közzé az áldozatról: munkás egy műanyag termékeket előállító gyárban.⁶⁸ Barátai teljesen apolitikus beállítottságúnak írták le, akit egyedül a honvágy ösztönzött a hazatérésre.⁶⁹ A Szövetségi Levéltárban őrzött egyik levelében arra kérte édesanyját, hogy látogasson meg egy házaspárt, amellyel a berni magyar követségen találkozott, és amely szintén haza készül térni Magyarországra, hogy tudja, „mire számíton”. Bár egyszer sem említette „honvágyát”, édesanyjának azt írta, hogy inkább töltene hat hónapot Magyarországon börtönben, mint hogy még hat hónapig itt maradjon.⁷⁰ A napi híren túlmenően, a levél számos tényezőre világít rá a hazatéréssel kapcsolatban. Először is, a menekült felkészült és tájékozódott a hazatelepülés várható következményeiről. A gyilkos igyekezett kihasználni a politikailag túlfűtött helyzetet, és bizonytalanságban hagyva megpróbálta manipulálni a rendőrséget. Ezen a ponton kezdődtek a történet eltérő kisajátításai. Magyarországon „A honvágytól gyöttrődő fiú”⁷¹ címmel jelentek meg cikkek, miközben a legtöbb svájci újság nyugtatta olvasóit, mondván, hogy ez az elszigetelt eset nem takarhatja el a magyar menekültek többségének mintaszerű beilleszkedését a társadalomba.⁷² Magától értetődik, hogy a személyek útját dokumentáló svájci levéltárak sorát ki kell majd egészíteni a magyar levéltárak anyagaival.

Az utolsó eset nem jellemző: irodalmi forrásból való. Kristóf Ágota⁷³ *Tegnap* című regényében János, kitalált szereplő, szintén *lehetne* egy a hazatérésre jelentkezők közül. Történetét Sándor, a narrátor beszéli el:

*„Egyre gyakrabban járok el a kocsmába. Majdnem minden este odamegyek. Megismerkedem a honfitársaimmal. (...) Megismerkedem Jánossal is, egy szakképzetlen mezőgazdasági munkással, aki attól fogva mindenhova elkísér. Még nem talált magának munkát, és szerintem soha nem is fog találni. Koszos, rosszul öltözött, még mindig a menekültközpontban lakik.”*⁷⁴

*

67 Uo. Allgemeines und Heimschaffung bzw. Rückkehr nach Ungarn, 1957–1961.

68 Qualifiziertes Geständnis im Berner Mordfall Méry. In: *Der Bund*, 1958. január 31.

69 Laszlo Farkas hat Laszlo Méry allein getötet. In: *Berner Tagblatt*, 1958. február 27.

70 CH-BAR#E2200.50-01#1969/235#233*, Az. 7.0/1, Allgemeines und Heimschaffung bzw. Rückkehr nach Ungarn, 1957–1961.

71 CH-BAR#E4001D#1973/125#1425*, Az. 097.07, Mordfall Méry, Laszlo, 1957–1959.

72 Uo.

73 Kristóf Ágota (1935–2011) maga is 1956-os menekült, előbb egy üzemben dolgozott Neuchâtelben, mielőtt tökéletesen elsajátította a francia nyelvet, amely egyúttal az írói nyelve is lett. Kristóf Ágota mindenfajta mesterkéeltségtől mentes francia nyelven írott könyveit a szerző felügyelete alatt fordították le magyarra. A *Tegnap* című regény először francia nyelven *Hier* címmel jelen meg (Párizs, 1995).

74 Kristóf, 2012. 40.

János boldog:

– Ez az első alkalom, hogy pénzt tudtam küldeni a feleségemnek. Azt a pénzt, amit tőled kaptam.

– Szegény János, az igazán nem volt sok.

– Nálunk tízszer annyit ér, mint itt. A feleségem cipőt és ruhát tudott venni belőle őszre a gyerekeinknek. Rendes ruhában kell iskolába menniük.

Azt kérdem:

– És most mit fogsz csinálni így, megint munka nélkül?

– Nem tudom, Sándor.

– Jobban jársz, ha hazamész.

– Nem tehetem. Az egész falu engem gúnyolna. Mindenkinek azt mondtam, hogy vagyont szerzek.

(...)

Majdnem minden este eljön hozzám, nem hagy írni, nem hagy aludni. Felolvassa nekem a felesége és a gyerekei leveleit. Beszél a honvágáról, a bánatáról, arról, hogy nem élhet együtt az övéivel.

Szinte állandóan sír. Csak szalonnával és krumplival tudom vigasztalni. Miután teleette magát, elmegy a menekültközpontba, egy nagy, emeletes ágyakkal teli hálóterembe, amit már megszokott, és ahol, mint régi lakót, a többiek főnökként tisztelik.⁷⁵

*

Hazamegyek. Jánost a konyhában fekvé találom. Részegnek hiszem, megrázom. Kinyitja a szemét.

– Nem haltam meg?

– Miért haltál volna meg?

– Pedig kinyitottam a gázt.

– A gázt már egy hete kikapcsolták. Nem fizetem. Az áramot sem. Azt is hamarosan kikapcsolják. Túl sok pénzt költöttem ruhákra, kerékpárra, zseblámpára, távcsőre (...).

– Kaptam egy levelet. Egy névtelen levelet. Az állt benne, hogy soha nem mehetek haza, mert a feleségem talált magának egy másik férfit, és hogy én már csak arra vagyok jó, hogy pénzt küldjek haza. A feleségem már gyereket vár attól a másiktól. Most mit csináljak?

– Vagy hazamész, és visszaszerzed a feleséged, vagy itt maradsz, és nem gondolsz rá többet.

– De én szeretem a feleségem! Szeretem a gyerekeimet!

– Akkor továbbra is küldj nekik pénzt!

– Tudva, hogy az a másik is kap belőle? Te mit tennél a helyemben?

– Nem tudom. Én még azt sem tudom, mit tegyek a magam helyében."⁷⁶

75 Uo. 51–52.

76 Uo. 87–88.

Ez a nagyszerű részlet, melyben fanyar humor is megbújik, új szemszögből közelít a témánkhoz. Habár nem tudjuk, hogy János hazamegy-e végül, egy sor okot látunk a hazatérésre (a hozzátartozók kérései és gondjai, a munkanélküliség, a tehetetlenség), de egy sor akadályt is (a félelem az otthon maradottak tekintetétől; az, hogy pénzt akar küldeni a családjának). Új tényezők is megjelennek, mint a pénzügyi kérdés és a szerelmi élet. Végül pedig két arckép kerül szemünk elé: Sándor és János. Mindketten szakképzetlen munkások. Az egyikük boldogul, a másik viszont nem. Az egyikük feleségül fog venni egy svájci állampolgárt, a másik pedig egyre inkább elmerül emlékeiben és a félelemben, hogy elengedte hazáját és feleségét.

Az eljövétel okaihoz hasonlóan az embereket hazatérésre ösztönző konkrét okok egyének szerint változnak és többdimenziójúak. Jogos tehát a történész kételkedése a tekintetben, vajon lehetséges-e a hazatérés okait meghatározni és megérteni, mivel a menekültek és a kortárs megfigyelők által adott okok mind beleillenek egy diskurzusba. Ez a diskurzus mindazonáltal szembesíthető a hazatelepültek társadalmi csoportjának pontos összetételére vonatkozó kvantitatív vizsgálatokkal. Ilyen módon mérhetővé válnak a hazatéréssel járó kockázati tényezők, vagyis azok a szempontok, amelyek vonatkozásában a visszatérők csoportja különbözik a fogadó országban maradt személyektől.⁷⁷

Egy további dimenziót is figyelembe kell venni, nevezetesen az emigráció helyszínét, illetve azon belül a menekültek helyváltoztatásait Svájcban. Bizonyos viták az állami hivatalokban arra utalnak, hogy bár a svájci hatóságok a menekültek egy részét vidéken szerették volna elhelyezni, az utóbbiak nem mindig voltak hajlandók vidéki környezetben letelepedni és munkát vállalni. Vajon ez a szembesülés az induláskor táplált remények és a munkaerőpiac realitásai közötti különbségekkel oka volt-e néhány hazatérésnek? Ez a kérdés a nemek közti viszonyokra vonatkoztatva is helytálló. Szakmai téren a nőknek sokkal kisebb perspektívájuk volt Svájcban, mint az akkori Magyarországon. Nem zárható tehát ki az összefüggés a hazatérések egy része és az ilyenfajta szakmai visszalépés között. Az is lehetséges különben, hogy az egyedül útra kelt férfiak nem tudták maguk után hozni családjukat, ami hazatérésük potenciális oka volt. A társadalomtörténet és a politikatörténet kereszteződésében ezeknek a feltevéseknek a verifikálása egyetlen forrástípus felhasználásával nem lehetséges.

A Pintér Emil, a *Voix Ouvrière* vagy a *Die Woche*, a Szabó Miklós vagy a Kristóf Ágota által megnevezett okok részrehajló és diszkurzív okok, azonkívül előtérbe helyezik az emocionális és a szociális nézőpontokat. A hazatérésekről szóló ideológiai jellegű megszólalásokon túlmenően mégis egy bizonyos valóságról tanúskodnak: a migráció során az érintett személyek dilemmákkal találták magukat szembe és kénytelenek voltak súlyos döntéseket hozni a jövőjükéről. Egy kritikus helyzetet és egy adott helyet reméltek valamilyen értelemben elhagyni. Ez a helyzet lehet a háború, az üldöztetés, a diktatúra, az otthon, a csalódást kiváltó munkahely, a kilátástalan jövő... Ez a hely lehet Magyarország és akár Svájc is.

Fordította: Klenjánszky Sarolta

⁷⁷ Ez a vizsgálat folyamatban van a disszertáció keretében, amelynek fő vonalaiba enged betekintést ez a cikk.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AfZ

Archiv für Zeitgeschichte der ETH (Eidgenössische Technische Hochschule/École polytechnique fédérale) (Zürich)

SFH Schweizerische Flüchtlingshilfe (Organisation suisse d'aide aux réfugiés)-Archiv

CH-BAR

Schweizerisches Bundesarchiv/Archives fédérales suisses (Bern)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

OSA

Open Society Archives (Budapest)

2. Kiadott források és szakirodalom

Birkás

1983 Birkás, Judit: *Die Ungarnflüchtlinge von 1956 in der Schweiz: ihre Aufnahme und Eingliederung*. [Szakdolgozat, Bázeli Egyetem.] Basel, 1983.

Borbándi

1989 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Bp., 1989.

Buss

1968 Buss, Anita: *Aufnahme und Eingliederung der ungarischen Flüchtlinge der Revolution 1956 unter besonderer Berücksichtigung der Arbeit der Eidgenössischen Polizeiabteilung*. [Szakdolgozat, Schule für Sozialarbeit.] Bern, 1968.

Casoar–Balázs

2006 Casoar, Phil–Balázs, Eszter: *Les Héros de Budapest*. Paris, 2006.

Dufoix

1998 Dufoix, Stéphane: Le retour des exilés. In: *Hommes et migrations*, 216. (1998) 79–91.

2010 Dufoix, Stéphane: Un pont par-dessus la porte. Extraterritorialisation et transétatisation des identifications nationales. In: *Loin des yeux, près du cœur: les états et leurs expatriés*. Sous la direction de Dufoix, Stéphane–Tinguy, Anne, de–Guerassimoff, Carine. Paris, 2010. 15–57.

Feltételezések és rágalmak

1959 *Feltételezések és rágalmak. A Magyarok Világszövetségének sajtókonferenciája*. Bp., 1959.

Gémes

2007 Gémes, Andreas: Political Migration in the Cold War: the Case of Austria and the Hungarian Refugees of 1956–57. In: *Immigration and Emigration in Historical Perspective*. Ed.: Isaacs, Ann Katherine. Pisa, 2007. 165–182.

Green–Weil

2006 *Citoyenneté et émigration. Les politiques du départ*. Éd.: Green, Nancy L.–Weil, François. Paris, 2006.

Hidas

2009 Hidas, Peter: Arrival and Reception: Hungarian Refugees, 1956–1957. In: *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*. Eds.: Adam, Christopher–Egervari, Tibor–Laczko, Leslie–Young, Judy. Ottawa, 2009. 223–250.

Ismelli

2011 Ismelli, Claudia: *Die Erinnerung an die Ungarnflüchtlinge in der Schweiz zwischen Selbst- und Fremdwahrnehmung*. [Szakdolgozat, Bázeli Egyetem.] Basel, 2011.

Kecskés

2002 Kecskés D. Gusztáv: A francia diplomácia és az 1956-os magyar forradalom. In: *Történelmi Szemle*, 44. (2002) 1–2. sz. 99–114.

2005 Kecskés D. Gusztáv: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*. Paris–Bp.–Szeged, 2005.

2016 Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek svájci befogadása. In: *Történelmi Szemle*, 58. (2016) 1. sz. 85–114.

Keresztesy

2001 Keresztesy, Peter: *Les réfugiés hongrois comme facteur de tension dans les relations hungaro-suisse. Les conséquences diplomatiques d'un acte humanitaire*. [Diplomamunka, Fribourg-i Egyetem.] Fribourg, 2001.

Kristóf

2012 Kristóf Ágota: *Tegnap*. Ford.: Takács M. József. Bp., 2012.

KSH-jelentés

1991 KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23.–1957. április 30. In: *Régió*, 2. (1991) 4. sz. 174–211.

Les réfugiés hongrois

1957 *Les réfugiés hongrois*. In: *Population*, 12. (1957) 2. sz. 343–345.

Mémorandum hongrois à l'ONU

1957 *Mémorandum hongrois à l'ONU sur les fugitifs*. In: *Voix Ouvrière*, 1957. január 17.

Pancza–Piguet

2009 Pancza, André–Piguet, Etienne: *Les réfugiés hongrois de 1956 dans le canton de Neuchâtel*. In: *Géo-regards: revue neuchâteloise de géographie*, 2. (2009) 57–74.

Petit

2007 *Migrations internationales de retour et pays d'origine*. Éd.: Petit, Véronique. Paris, 2007.

Piguet

2013 Piguet, Etienne: *L'immigration en Suisse: soixante ans d'entrouverture*. Lausanne, 2013.

Pintér

1969 Pintér, Emil: *Wohlstandsflüchtlinge. Eine sozialpsychiatrische Studie an ungarischen Flüchtlingen in der Schweiz*. Basel–New York, 1969. (*Bibliotheca psychiatrica et neurologica*, 138.)

Puskás

1985 Puskás Julianna: Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években. In: *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*. Szerk.: Molnár János–Orbán Sándor–Urbán Károly. Bp., 1985.

Soós

1999 Soós Katalin: *1956 és Ausztria*. Szeged, 1999.

Stäheli

2006 Stäheli, Urban: „Zu Hause, aber nicht daheim.“ *Akkulturationsverläufe bei Immigranten aus Ungarn in der Schweiz*. Zürich, 2006.

Szabó J.

2007 Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. In: *Múltunk*, 52. (2007) 1. sz. 187–213.

Szabó M.

1961 Szabó Miklós: *Hazatértek*. Bp., 1961.

Valuch

2001 Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Bp., 2001.

Vonèche Cardia

1998 Vonèche Cardia, Isabelle: *L'octobre hongrois: entre croix rouge et drapeau rouge. L'action du Comité international de la Croix-Rouge en 1956*. Bruxelles, 1998.

TIPHAINÉ ROBERT

THE RETURN OF 1956 HUNGARIAN REFUGEES FROM SWITZERLAND REASONS AND INTERPRETATIONS OF RETURNING HOME IN PROPAGANDA WARFARE

After 1956, some Hungarian refugees in Switzerland went back to Kádár's Hungary, encouraged by the Hungarian government. This paper examines the situation of Hungarian refugees and their return in their homeland, as well as the diplomatic efforts of the Hungarian government's policy in the case of Switzerland. The article further analyzes the rhetoric in contemporary sources both in Hungary and Switzerland about this category of refugees. Even if it remains a minority phenomenon, the analysis of the real or imagined motivations shed light on the history of the 1956 refugees.